

ศึกษากลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา เริงสุนทรียศาสตร์ Aesthetic Analysis of Khen Dalao's Poetry Isan Folk Song

พระสุระศักดิ์ หวานแท้ (Phra Surasak Wantae)*
พุทธิรักษ์ ปรานนอก (Puttharak Prabnok)**

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสุนทรียศาสตร์ 2) ศึกษาอัตชีวประวัติและผลงานของหมอลำเคน ดาเหลา 3) ศึกษาวิเคราะห์กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา เริงสุนทรียศาสตร์ ผลการศึกษา พบว่า การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์มีแนวคิด 3 กลุ่มใหญ่ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ 1) กลุ่มจิตนิยม เชื่อว่าความงามขึ้นอยู่กับจิตใจของเรา โดยถือว่าคุณค่าทางสุนทรียะคือคุณสมบัติของจิต 2) กลุ่มวัตถุนิยม เชื่อว่าคุณค่าสุนทรียะเป็นคุณสมบัติแรกเริ่มเดิมทีของวัตถุเอง 3) กลุ่มสัมพัทธนิยม เชื่อว่า สุนทรียะเป็นคุณสมบัติทั้งสองระหว่างจิตกับวัตถุ ในการศึกษาหมอลำเคน ดาเหลา มีบทบาทหน้าที่สำคัญใหญ่ๆ มี 5 ประการคือ 1) เป็นหมอลำอาชีพ 2) เป็นนักประพันธ์กลอนลำ 3) เป็นครูสอนลำกลอนทั่วไป 4) เป็นผู้ให้ความบันเทิงและช่วยเหลือสังคม 5) เป็นศิลปินแห่งชาติ พุทธศักราช 2534 สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ)

ในส่วนสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา พบว่ามีอรรถกถา 9 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้ 1) สิงคารรส คือรสแห่งความรักความปรารถนายินดีในรักของชายหญิง 2) หัสสรส คือรสแห่งความขบขันความเบิกบานใจ 3) กรุณารส คือรสแห่งความโศกเศร้าสะเทือนใจ 4) รุทธรส คือรสแห่งความโกรธความเป็นเดือดเป็นแค้นใจ 5) วีรรส คือรสแห่งความกล้าหาญความไม่กลัวเกรง 6) ภยานกรส คือรสแห่งความกลัวความตระหนกตกใจ 7) วิภังฉรส คือรสแห่งความเกลียดความไม่ปรารถนายินดี 8) อัปภูตรส คือรสแห่งความพิศวงงงงวยอัศจรรย์ใจ 9) สันตรส คือรสแห่งความสงบความระงับ อรรถกถารสทั้งหลายที่ปรากฏในกลอนลำ เป็นสุนทรียารมณ์ที่เป็นอรรถรสต่อผู้สดับ

Abstract

The objectives of this research were to 1) study Aesthetics 2) study autobiography and works of Mr. Khen Dalao 3) study and analyze Klornlam (Isan Folk Song Poetry) of Mr. Khen Dalao in Aesthetical aspect on which the words or statements derived from the songs had been analyzed through Aesthetical Concept to search for meaning in accordance with Aesthetical imagination and experience of Mr. Khen Dalao. From the analytical Study in Aesthetics it was found that the concept involving with the Aesthetics

คำสำคัญ: สุนทรียารมณ์, อรรถกถารส, กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา

Keywords: Aesthetical Essence, Tasteful Essences, Isan Folk Songs of Mr. Khen Dalao

* นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

had been classified into 3 big important groups included: 1) the group of subjectivism believed that beauty was based on our mind; Aesthetical value was the property of mind 2) the group of objectivism believed that the Aesthetical value was original property of the material itself 3) the group of relativism believed that the Aesthetics was the property of both mind and material.

From the study about autobiography of Mr. Khen Dalao, it was found that there had been roles and important responsibilities as follows: 1) he was professional Isan Folk Songs singer 2) he was Isan Folk Song writer 3) he was teacher of general Isan Folk Songs 4) he was really entertainer and social supporter 5) he was national artist in 1991 in the field of Isan Folk Songs performance (Mohlam).

From the analysis on the aesthetical essence from Isan Folk Songs of Mr. Khen Dalao it was found that there had been 9 tasteful essences as follows: 1) Sīngā Rasa (Taste of love), well-wish in love of male and female 2) Hassa Rasa (Taste of fun), pleasure 3) Karunā Rasa (Taste of sorrow), tragedy 4) Ruta Rasa (Taste of anger), fury 5) Vīra Rasa (Taste of encourage), bravery 6) Bayānaka Rasa (Taste of fear), frightening 7) Vibhaccha Rasa (Taste of hate), ill will 8) Abbhuta Rasa (Taste of amazing), wonderfulness 9) Santa Rasa (Taste of peacefulness) calmness, therefore, the tasteful essences appeared in the Isan Folk Songs were really emotional feeling of the tasteful essences towards the listeners.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทย เป็นประเทศที่มีศิลปะการแสดง พื้นบ้านที่โดดเด่นงดงาม ศิลปะการแสดงของประเทศไทย จึงเป็นที่สนใจของชาวต่างชาติ เพราะศิลปะการแสดง ที่มีคุณค่าโดดเด่นนั้น ได้ผ่านการกลั่นกรองจากจิตใจที่ ถูกหล่อหลอมมาจากศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม อันดีงาม

ภาคอีสาน เป็นภาคหนึ่งของประเทศไทย ที่ได้รับ อิทธิพลทางความคิดมาจากพุทธศาสนา ศิลปะการแสดง พื้นบ้านมีความโดดเด่นที่น่าประทับใจ โดยเฉพาะ หมอลำกลอน เพราะหมอลำหมอลือเป็นเอกลักษณ์พื้นบ้าน อีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ศิลปะการแสดงหมอลำ อีสานจึงมีคุณค่า เพราะได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง การใช้ภาษาในการร้องลำ จึงมีความไพเราะสวยงาม กลุ่มคำภาษาอีสานที่ใช้เขียน กลอนลำมี 1-9 คำ เช่นคำที่มี 4 คำ ได้แก่ “โนน้ำมีปลา – โนนามีข้าว – เอาเมียเคียงคู่ – อยู่เลี้ยงกันไป – อาศัย พ่อแม่ – กินข้าวนำกัน – ผันตมิโซค – ขันโคกเอาหัว – เข้าเหล่าเอาพิน – มาตมิซัย – ไปตมิโซค ฯลฯ” (พิมพ์ รัตนคุณสาสน์, 2527)

หมอลำเคน ดาเหล่า เป็นบุคคลหนึ่งที่มีความรู้ ความสามารถ ในกาแสดงร้องลำและประพันธ์กลอนลำ ได้เป็นอย่างดี เป็นบุคคลหนึ่งที่คอยบอกเล่าถ่ายทอด ประสบการณ์ต่าง ๆ ผ่านทางกลอนลำ ประสบการณ์ และความรูสึกทั้งหลายถูกถ่ายทอดออกมาทางกลอนลำ จากสิ่งที่ได้ประจักษ์ ทำให้เกิดความซาบซึ้งใจเป็นความงาม (Beauty) ความแปลกหูแปลกตา (Picturesqueness) และความน่าทึ่ง (Sublimity) (เทพพร มั่งธานีและคณะ, ม.ป.ป. อ่างโน กิรติ บุญเจือ, 2522) ที่ทำให้ศิลปินหรือ ผู้ประพันธ์เกิดอารมณ์ความรู้สึกต่อความงามตามธรรมชาติ นั้น ๆ (Natural Beauty) นอกจากนี้ยังรวมไปถึงเรื่องราว อื่น ๆ เช่น ความน่าเกลียดน่ากลัวในจินตนาการ ความน่าทึ่งในศรัทธาต่อคำสอนของศาสนา ความงามใน ศิลปกรรม (Artistical Beauty) ที่ปรากฏอยู่ในกลอนลำของ ผู้เขียนกลอนและศิลปินเอง ความเป็นคุณค่าที่มีอยู่ในตัว สามารถจูงใจคนอีสานให้ตอบสนองในเพทนาการ (Sensation) ทางธรรมชาติ อันหมายถึงการรับรู้ทาง ประสาทสัมผัส ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส และการสัมผัส (ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ศัพท์ปรัชญา อังกฤษ -ไทย, 2548) จึงเป็นความประทับใจ

(Impress) ของคนอีสานที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวความบันเทิงที่มีคุณค่าและสารประโยชน์

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษากลอนลำต่าง ๆ ของหมอลำเคน ดาเหลา เพื่อตรวจสอบกลอนลำนั้นเชิงสุนทรียศาสตร์ แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นเป็นประเด็นแง่มุมต่าง ๆ ว่ามีความเป็นสุนทรียกรรมอย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อความรู้ความเข้าใจสุนทรียะที่ปรากฏอยู่ในกลอนลำ ที่สามารถเป็นแนวทางต่อผู้ที่ใคร่ศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์
2. เพื่อศึกษาอัตชีวประวัติและผลงานของหมอลำเคน ดาเหลา
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา เชิงสุนทรียศาสตร์

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. หมอลำ หมายถึง คนที่ขับร้องเป็นทำนองโดยใช้บทประพันธ์ที่เรียกว่ากลอนจะเป็นหญิงหรือเป็นชายก็ได้ ตรงกับความหมายภาษาอังกฤษว่า (Isan folk singer)
2. ลำ หมายถึง การขับร้องอย่างหนึ่ง มีดนตรีหรือแคน เป็นเครื่องประกอบเรียกว่าลำ มีหลายอย่างต่างกัน ตรงกับความหมายภาษาอังกฤษว่า (Stylized singing of verse or ballad with Isan read organ accompaniment)
3. กลอน เป็นคำนาม หมายถึง คำประพันธ์ชนิดร้อยกรอง เป็นกลอน 7 กลอน 8 กลอน 9 กลอน 11 เป็นต้น ตรงกับภาษาอังกฤษว่า (Poetry)
4. ลำกลอน เป็นคำนาม หมายถึง การลำทำนองทางสั้น เช่น กลอนเดินดง กลอนขมนก กลอนขมไม้ กลอนประวัติศาสตร์ กลอนภูมิศาสตร์ มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า (Stylized singing of relatively short verse)
5. สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยความงาม และสิ่งที่ยามทั้งในงานศิลปะและธรรมชาติโดยศึกษาถึงประสบการณ์ คุณค่าทางความงาม และมาตรฐานในการวินิจฉัยว่าอะไรงามอะไรไม่งาม

6. ศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์ หมายถึง การศึกษากลอนลำของ หมอลำเคน ดาเหลา เชิงสุนทรียศาสตร์

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้มี 1 ชนิด

1. แบบสัมภาษณ์

- 1) แบบสัมภาษณ์หมอลำเคน ดาเหลา
- 2) แบบสัมภาษณ์ลูกศิษย์หมอลำเคน ดาเหลา
- 3) แบบสัมภาษณ์หมอลำทั่วไป
- 4) แบบสัมภาษณ์หมอลำเคนของหมอลำเคน ดาเหลา

5) แบบสัมภาษณ์หมอลำเคนทั่วไป

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การตรวจสอบข้อมูลใช้เทคนิคการตรวจสอบหลายมิติ วิเคราะห์ และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ โดยแบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structure or Unstructured Interview) จะเป็นคำถามสำหรับหารูปแบบของกลอนลำ และกระบวนการเรียนรู้ในการลำของผู้ถูกสัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาใช้วิเคราะห์หาข้อมูลเชิงลึก

ส่วนที่ 2 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Standardized or Structured Interview) และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structure or Unstructured Interview) จะเป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ถูกสัมภาษณ์ ในเรื่อง เพศ อายุ ฐานะบุคคล การศึกษา อาชีพและคำถามเพื่อใช้หารูปแบบของกลอนลำ และกระบวนการเรียนรู้ในการลำของผู้ถูกสัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาใช้วิเคราะห์หาภาพรวมทั้งหมด

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ในการเก็บข้อมูล และเรียบเรียงด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ข้อมูล จากหนังสือเอกสาร

สิ่งพิมพ์ สื่อวีดิทัศน์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้สัมพันธ์ตรงกับหัวข้อที่ตั้งไว้มากที่สุด ซึ่งแบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) หมายถึง งานเขียนขั้นต้นของกลอนลำ หมอเคน ตาเหลาสุนทรียศาสตร์ และงานเขียนทุติยภูมิ (Secondary Sources) หมายถึง งานวิจัย งานเขียนแสดงความคิดเห็นของนักปราชญ์ นักวิจารณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับกลอนลำ และสุนทรียศาสตร์

สรุปผล อภิปรายผล

1. ศึกษาสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยความงาม และสิ่งทำงานทั้งในงานศิลปะและธรรมชาติโดยศึกษาถึงประสบการณ์ คุณค่าทางความงาม และมาตรฐานในการวินิจฉัยว่าอะไรงาม อะไรไม่งาม สุนทรียศาสตร์มีความโดดเด่นขึ้นเมื่อ บวมการ์เต็นท์ (Alexander Gottlieb Baumgartden) ได้เผยแพร่งานเขียนเรื่อง The Aesthetica ตีพิมพ์ขึ้นในปี ค.ศ.1750 เป็นครั้งแรก ทำให้การอธิบายสุนทรียศาสตร์เป็นระบบมากขึ้น ปัญหาที่พูดถึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับความจริง ความดี และความงามในสาขาคุณวิทยา (Axiology)

ชาวตะวันตกค้นหาความหมายสุนทรียะแท้ในปรัชญาศิลปะ โดยค้นหามาจากนักทฤษฎีธรรมชาติ หรือการรู้จักชีวิตที่สัมพันธ์กับศิลปะที่มีความหมายมาจากวรรณกรรม ดนตรี ซึ่งเป็นสุนทรียารมณ์ในยุคนั้น โดยมีในทัศนเรื่องคุณค่าแห่งสุนทรียภาพนั้นมีแนวคิดที่แตกต่างกันอยู่ 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ 1) กลุ่มจิตนิยม (Subjectivism) เชื่อว่า คุณค่าทางสุนทรียะเป็นคุณสมบัติของจิตหรือความตอบสนองทางสุนทรียะของผู้รับรู้ที่มีต่อวัตถุทางสุนทรียะเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นความพึงพอใจโดยไม่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติใด ๆ ของวัตถุทางสุนทรียะแต่อย่างใด 2) กลุ่มวัตถุนิยม (Objectivism) เชื่อว่าคุณค่าทางสุนทรียะเป็นคุณสมบัติของวัตถุ มีลักษณะเป็นสิ่งสมบูรณ์ (Absolute) เมื่อเป็นสิ่งสมบูรณ์ จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งใด แม้ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คุณค่าทางสุนทรียะก็ยังคงอยู่ในวัตถุทางสุนทรียะนั้น 3) กลุ่มสัมพัทธนิยม (Relativism) อธิบายไว้ว่าต้องประกอบกันระหว่างจิตกับ

วัตถุ เพราะเชื่อว่าคุณค่าทางสุนทรียะไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะข้างใดข้างหนึ่ง แต่เป็นการพบกันของทั้งสอง

อย่างไรก็ดี ปัญหาเรื่องคุณค่าทางสุนทรียะอาศัยมโนทัศน์ทางศิลปะและศิลปะในการขยายความโดยมีทฤษฎีที่สำคัญใหญ่ ๆ คือ 1) ทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Representation) ทฤษฎีนี้ถือว่าศิลปะคือการเลียนแบบโลกภายนอกหรือสิ่งที่อยู่แวดล้อมตัวมนุษย์รวมถึงธรรมชาติ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งหลาย เช่น ที่อยู่อาศัยและเครื่องมือเครื่องใช้ตลอดจนความคิดหรือการกระทำของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น สังคม การเมือง ศิลธรรม ศาสนา เป็นต้น 2) ทฤษฎีรูปทรง (Theory of Form) ถือว่าศิลปะคือรูปแบบซึ่งกระตุ้นอารมณ์สุนทรียะให้เกิดขึ้นด้วยตัวของมันเองเกิดจากความมีระเบียบของเส้น สี และแสง ที่เป็นรูปลักษณะ เพื่อดึงดูดความสนใจของสุนทรียะนั้น ๆ หมายความว่า ศิลปะไม่อาจเกิดขึ้นได้ถ้าไม่มีรูปทรง และ 3) ทฤษฎีการแสดงออกซึ่งความรู้สึก (Theory of Expression) ถือว่าศิลปะเป็นการแสดงออกซึ่งอารมณ์ (Emotion) หรือความรู้สึก (Feeling) ของศิลปินเองที่นำเสนอ

ส่วนทฤษฎีทางตะวันออกได้เสนอแนวคิดเป็นทฤษฎีไว้ คือ 1) ทฤษฎีสุนทรียรส (Aesthetic Theory of Rasa) มุ่งในความงามในด้านการสัมผัสแห่งรส เพราะถือว่าการรับรู้ในรสเป็นเป้าหมายในการเรียนรู้ในประสบการณ์สุนทรียะ เพราะรสสามารถสื่อความหมายถึงงานศิลปะ ซึ่งเป็นรสนิยมความชอบในประสบการณ์สุนทรียะ ซึ่งจะเป็นรสวัตถุทางธรรมชาติ หรือรสที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ได้ 2) ทฤษฎีอุตรภาวะ (Transcendental Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความงามเป็นสิ่งสากล ซึ่งปรากฏอยู่เหนือกาลเทศะเป็นหลักการที่คล้ายกับแนวคิดของเพลโต ความงามที่แท้จริงและเป็นสากลอยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการณ์ขึ้นไป เช่น แรงดลใจ การเข้าถึงพระเจ้า 3) ทฤษฎีพุทธิปัญญา (Intellectualistic Theory) ความงามคือสิ่งที่อยู่ภายในแล้วแสดงออกมามีลักษณะที่เป็นระเบียบเปล่งปลั่งมีสัญลักษณ์ที่แอบซ่อนอยู่ในความงาม เช่น คติธรรม ความเชื่อโดยเฉพาะศาสนาทางตะวันออกมักมีเรื่องราวทางศาสนาสะท้อนออกมาโดยผ่านงานศิลปะมากมายเช่น พระพุทธรูป เจดีย์ วัดต่าง ๆ เป็นต้น

2. ศึกษาอัตชีวประวัติและผลงานของหมอลำ เคน ดาเหลา

หมอลำเคน ดาเหลา ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ ประจำปีพุทธศักราช 2534 สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่หมอลำเคน ดาเหลาได้ประกอบอาชีพเป็นหมอลำกลอนโดยแสดงหมอลำกลอนให้ความบันเทิงทั่วไป และมีความสามารถประพันธ์กลอนลำได้ดีจนได้รับการบันทึกแผ่นเสียงและรับใช้ช่วยเหลือสังคมเรื่อยมา ด้วยความรู้ความสามารถที่มีอยู่นี้ ได้มีลูกศิษย์มากมายมาขอศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับการลำกลอนเพื่อใช้ประกอบอาชีพหรือเพื่อแสดงความสามารถ อย่างไรก็ตาม ด้วยผลงานและความสามารถที่มีอยู่ทำให้หมอลำเคน ดาเหลา กลายเป็นศิลปินที่ชื่นชอบของนักฟังลำกลอนทั่วไปจนมีชื่อเสียงโด่งดังสร้างความบันเทิงให้กับผู้ฟังได้อย่างประทับใจ พร้อมกันนั้นได้เป็นผู้รณรงค์ในเรื่องความดีงามต่าง ๆ ผ่านทางกลอนลำ ถือได้ว่าเป็นประโยชน์ยิ่งสำหรับสังคม จากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2489 เป็นต้นมาผลงานทั้งหลายที่ผ่านมามีมากมายหลายร้อยชุด จึงทำให้ท่านเป็นศิลปินอาวุโสที่เป็นแบบอย่างที่ดีน่าสรรเสริญยิ่ง ซึ่งศิลปินรุ่นหลังควรเอาแบบอย่าง

3. ศึกษาวิเคราะห์กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา เชิงสุนทรียศาสตร์

ลักษณะทางสุนทรียศาสตร์ในกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลานั้นมีอยู่มากมายหลายลักษณะรสทั้งนี้เนื่องมาจากเนื้อหาส่วนมากนำมาจากประสบการณ์จริงหรือเรื่องราวที่มีเค้ามูลมาจากเรื่องจริง เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เป็นต้น มีเป็นส่วนน้อยที่เป็นเรื่องที่เป็นจินตนาการ อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องที่มาจากจินตนาการก็ตาม กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาล้วนก่อให้เกิดอรรถรสสำหรับผู้สดับรับฟังได้เป็นอย่างดี โดยเมื่อผู้ฟังได้ฟังแล้วทำให้เกิดเป็นอารมณ์ความรู้สึกร่วมในอรรถภาวรสต่าง ๆ ที่มีอยู่ ซึ่งแต่ละลักษณะของอรรถภาวรสที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนมีอยู่ 9 รสด้วยกัน ซึ่งเนื้อหาในกลอนลำแต่ละรสก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกยินดียินร้ายได้เป็นอย่างดี โดยมีลักษณะดังนี้

1) สิงคารรส ได้แก่รสรัก เป็นอารมณ์ความรักใคร่ระหว่างชายหญิงซึ่งปรารถนาในความรักต่อกัน ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “ฟังเสียงกาแกมเสียงเอี้ยงเสียงแนวไต้ตั้งแต่ม่วน คือ เสียงนวล นาดน่องมาก้องใสแต่หู ใจคะนิงถึงชู้หนู กอเลาเข้ากอไผ่ ยามฟ้าใหม่ฝนใหม่กะยังพอยอยู่ได้ใจอ้ายบ่่วนหลาย” จากข้อความดังกล่าวสามารถทำให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมได้โดยพลอยฟังพอใจคล้ายไปตามเหตุการณ์ในอรรถนั้น ๆ ผู้ฟังบางคนอาจเผลอคิดเทียบเคียงว่าเป็นเรื่องของตนเอง แล้วเกิดการตอบสนองทางอารมณ์ความปรารถนาในความรักนี้ แล้วจินตนาการตามอรรถภาวรสแห่งสิงคาร (สิ่งที่ให้เกิดความรัก)

2) หัสสรส ได้แก่รสรำขัน ซึ่งเป็นรสที่สามารถทำให้ผู้ฟังมีใจเบิกบานร่าเริง โดยกลอนลำได้กล่าวถึงลักษณะสองแง่สองง่ามหรืออาการที่ก่อให้เกิดความขบขัน เช่น การล้อเลียนทางเพศ เป็นต้น ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “ได้หมากแต่งแล้วแล่นเหลียว วงกฟุ้งงวักฟี่ไปหาลั้บอนตี หนีไปบังโพนไม้้นั่งลงไปอ่อม เอาหมากแต่งลงจุ่มอีสิ้มปากเว้า หลดหลงเด้าหน่วยหมากแต่ง” จากข้อความของวรรคทำให้ผู้ฟังเกิดอาการหัวเราะออกมา อันเนื่องมาจากความประพุดตีที่ผิดวิสัยของหญิงสาว และจากการล้อเลียนของศิลปินซึ่งอาการหัวร่อนนี้เองเป็นอารมณ์ตอบสนองในเหตุการณ์ของอรรถภาวรส (การหัวเราะรื่นเริง) นั้น ๆ

3) กรุณารส ได้แก่รสแห่งความโศก ซึ่งเป็นรสที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกเวทนาสงสาร ความโศกเศร้าทั้งหลายมาจากเรื่องราวที่ได้รับความทุกข์กายและทุกข์ใจ เช่น ความโศกที่เกิดจากชีวิตที่ประสบกับชะตากรรมอันเลวร้าย ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “สองเฒ่าพากันอยู่พาราณสี เอากันได้หลายปีเป็นคนทุกข์ยาก บ่มีแนวใสปากเฒ่าแก่ทั้งสอง” จากข้อความของวรรคสามารถก่อให้เกิดความรู้สึกสงสารรู้สึกเห็นใจแก่ผู้ฟังขึ้นได้ เพราะความทุกข์จนยากทำให้ชีวิตลำบาก ความลำบากทุกข์ยากนี้เองก่อให้เกิดความสงสารแก่ผู้สดับรับฟังที่รับรู้เรื่องราวในอรรถภาวรส (ปรารถนาให้พ้นจากความทุกข์) นั้น ๆ

4) รุทธรส ได้แก่ รสแห่งความโกรธ หมายถึงกลอนลำทั้งหลายที่มีเนื้อหาที่สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดความโกรธเกิดขึ้นได้เมื่อได้สดับ อันเนื่องมาจากความเป็นเดือดเป็นแค้นแทนคนที่ตนสงสารเห็นใจ หรือบุคคลที่ตนรักถูกข่มขู่ ดั่งปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “เทวทัตสีฆ้องค์พระเจ้าต่อไป มันก็เข้าป่าไม้เดินไต่หินผากลิ่งเอาหินศิลาใส่องค์ พุทโธเจ้า” จากข้อความในวรรค เห็นได้ว่า สามารถก่อให้เกิดความรู้สึกโกรธขึ้นได้เพราะความเจ็บแค้นแทนคนสาธาตคือพระพุทเจ้าของชาวพุทธทั้งหลายถูกลอบทำร้าย จึงเป็นเหตุให้ผู้รับฟังเกิดความโกรธแค้นเนื่องมาจากบุคคลที่ตนศรัทธาถูกปองร้าย เกิดความต้องการปกป้องหรือห้ามปรามเอาไว้วาอย่าทำเช่นนั้น

5) วีรรส ได้แก่รสแห่งความกล้า เป็นลักษณะของกลอนลำที่มีเนื้อหาที่ทำให้ผู้สดับฟังเมื่อฟังแล้วมีจิตใจอีกเหิมกล้าหาญ โดยกลอนลำได้กล่าวถึงความอดทนไม่กลัวเกรงต่ออุปสรรค หรือภัยอันตรายใด ๆ หมายถึงมีความเข้มแข็ง มีความสง่าอาจ หรือความดำรงสติไว้มั่นคงรวมทั้งอาการที่สามารถสะกดพลได้ คือเดชหรืออำนาจอันเกรียงไกรที่ปรากฏในตน ทำให้ไพร่พลแม้จะมีจำนวนมากมายก็ถึงอาการตลึงงัน ซึ่งความกล้ามี 3 ประเภทได้ แก่กล้าในการรบ กล้าในการให้กล้าในการช่วยเหลือ ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “ศึกบเว้นพระยาใหญ่กษัตริย์ศึกได้ผืนกำลั้งชื้อดั่งทั้งสิ้นกับตากสินหัวหนาราชามหาราช เคยสามารถเก่งกล้าฟันฆ่าหมู่มาร” จากกลอนลำสามารถทำให้ผู้สดับเกิดความศรัทธาและกล้าหาญอันเนื่องมาจากความทึ่งในความมองอาจสามารถที่เป็นแบบอย่างที่ดีเดี่ยวนำเอาเป็นแบบอย่าง

6) ภัยนกรส ได้แก่รสแห่งความกลัว เป็นลักษณะของกลอนลำที่ได้กล่าวถึงความน่ากลัวทั้งหลาย อาจจะทำให้เกิดจากสิ่งที่พิลึกที่พิศไปจากมนุษย์ เช่น ผี หรือผลของการกระทำแล้วก่อให้เกิดโทษเป็นอันตรายต่อตนเอง ตลอดจนความตาย ซึ่งทำให้ผู้ฟังเกิดความกลัวขึ้นได้ ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “เต็งมือล้านหน่วยโทษฆ่าวัวฆ่าควาย ฆ่ามนุษย์แสงฮ้ายตายกลิ้งเกลือกไฟ” จากข้อความดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า ผลของการกระทำชั่วมีอยู่แล้วให้ผลคือได้รับโทษอย่างร้ายแรง ด้วยเหตุนี้

อรรธรสในกลอนลำที่มีเนื้อหาที่ก่อให้เกิดผลกับผู้ฟังได้ จึงทำให้ผู้ฟังเกิดความกลัวขึ้นใจของผู้สดับได้

7) วิภังกรส ได้แก่รสแห่งความเกลียด เป็นเนื้อหาทางกลอนลำที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความรังเกียจหรือเกิดความเกลียดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการกระทำที่เลวร้าย เช่น ตัวอิจฉา หรือเกิดจากความผิดปรกติทางร่างกายที่มีน้ำหนองไหล หรือของเน่ามีเลือดมีหนอง เป็นต้น ซึ่งผู้ฟังฟังแล้วเกิดความรังเกียจหรือเกลียดในสิ่งนั้น ๆ ไม่อยากประสบพบเจอไม่อยากเป็นในลักษณะดังกล่าว ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “บางคนคือไหลไฟเป็นสีขุมหลุ่ม จักตีนปุมตีนงอมืองอ” จากข้อความในวรรค ทำให้ผู้สดับเกิดอารมณ์ความรู้สึกที่เกลียดในสิ่งทั้งหลายที่ไม่ถึงปรารถนา

8) อัปภูตรส ได้แก่ รสแห่งความพิศวง เป็นลักษณะของเนื้อหากลอนลำที่ทำให้ผู้สดับเกิดความศรัทธาน่าทึ่ง อันเนื่องมาจากความมีลักษณะพิเศษที่เหนือวิสัยของมนุษย์ที่จะทำได้ การกระทำทั้งหลายที่บังเกิดขึ้น ซึ่งตรงกับคำว่า “น่าอัศจรรย์ใจ” นั้นหมายถึงสิ่งที่ไม่เคยพบไม่เคยเห็นมาก่อน อาจเป็นบทประพันธ์ที่น่าอัศจรรย์ หรือการกระทำที่เกินวิสัยมนุษย์ เรียกได้ว่า ทั้งจะต้องยกนิ้วให้ หรือ เป็นลักษณะของคุณวิเศษทางพุทธธรรม ดังปรากฏในกลอนลำในวรรค เช่น “ไม้ปาริชาติขึ้นสูงชันแปดหงา แต่ละหงาเกิดเป็นคำและแก้วสุกเข้มเฮือเฮือง” จากข้อความ ทำให้ผู้สดับเกิดความอัศจรรย์ใจในโลกสวรรค์ และคุณอันวิเศษของความดี จนต้องกล่าวคำว่าสาธุ ด้วยความปลาบปลื้มใจ

9) สันตรส ได้แก่ รสแห่งความสงบ เป็นลักษณะทางกลอนลำที่มีเนื้อหาที่ฟังแล้วเกิดความเย็นจิตเย็นใจ อันเนื่องมาจากเนื้อหาที่ฟังแล้วรู้สึกปลอดภัยนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นกลอนลำในเรื่องของความงามทางธรรมชาติ หรือความสงบสุขภายในบ้านเมือง หรือความสงบอันเกิดจากความรัก ความกรุณา และความบันเทิงเป็นต้น มีลักษณะเป็นรสนิยม ๆ บริสุทธิ์ปราศจากจากรสอื่น ๆ เปรียบได้ดังรสจืด แต่เป็นความจืดที่ชุ่มเย็นทำให้เกิดความสงบชุ่มชื่น มิใช่ชนิดที่จืดชนิดแบบไม่เป็นรส รสจืดเป็นรสที่แตกต่างจากรสอื่น ๆ เพราะไม่สามารถเพิ่มหรือลดความเข้มข้นได้เหมือนรสอื่น ๆ

ดังปรากฏในกลอนลำในวรรณคดี เช่น “อีสานได้เป็นเมือง
พระเมืองบุญ เมืองอุดหนุนคนทุกข์เบ่งกันยามไอ้” จาก
ข้อความในวรรณคดี ทำให้ผู้ฟังมีความรู้สึกปลอดภัย อบอุ่น
มีความสงบขึ้นภายในจิตใจ อันเนื่องมาจากความมีน้ำใจ
ของคนอีสานจึงทำให้ผู้ฟังมีความรู้สึกร่มเย็น

บทสรุป

ความเป็นสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในกลอนลำ
ของหมอลำเคน ดาเหลานั้น มีลักษณะและคุณค่าประโยชน์
ได้ดังนี้ คือ

1. ความเป็นอรรถรสและสุนทรียารมณ์

อรรถรสและสุนทรียารมณ์ที่ปรากฏในกลอน
ลำของหมอลำเคน ดาเหลานั้น หมอลำเคน ดาเหลาได้นำ
เนื้อหาสาระมาจากประสบการณ์และจินตนาการ ทั้งที่รับ
มาจากอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา และสภาพแวดล้อม
ทางธรรมชาติ หรือสภาพสังคมที่พานพบรอบตัว
ซึ่งเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ออกมาทางวรรณกรรม
กลอนลำเพื่อก่อให้เกิดความบันเทิงรื่นรมย์ ที่มีอรรถรส
ต่าง ๆ นำฟังยิ่ง

2. คุณค่าและประโยชน์

จากการศึกษาพบว่า สุนทรียศาสตร์ที่
ปรากฏในกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา มีคุณค่าและ
ประโยชน์ที่เห็นได้ชัดเจนคือ

3. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันชาติ

กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาช่วย
ส่งเสริมสถาบันชาติ โดยเนื้อหาหมอลำได้บอกเล่าถึง
ความเป็นมาของชนชาติไทย และประวัติศาสตร์ของ
ชาติไทย ตลอดจนความกล้าหาญของทหารไทย ก่อให้เกิด
ความกล้าหาญขึ้นกับคนไทยในชาติ ทำให้ประชาชนมี
ความความสามัคคีรักในประเทศชาติและตระหนักถึง
ความเป็นเอกราชของชาติไทย ดังปรากฏในกลอนลำที่
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

4. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันศาสนา

กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาได้
ส่งเสริมหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เท่ากับเป็น
การเผยแผ่พระธรรมคำสอนที่ดีงาม เพื่อความสงบสุข
ภายในสังคม หลักธรรมที่ดีงามนี้ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเป็น

คนดีในสังคม ทำให้ประชาชนมีความละเอียด เกรงกลัว
ต่อบาป แล้วหันมาทำความดีละเว้นความชั่ว ดังปรากฏ
ในกลอนลำที่เกี่ยวกับความดีความชั่ว

5. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

ลำของหมอลำเคน ดาเหลา ได้ส่งเสริม
สถาบันพระมหากษัตริย์โดยเนื้อหาได้กล่าวถึงความสำคัญ
ของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น
ทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
และตระหนักถึงความเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์ โดยมี
พระมหากษัตริย์เป็นแบบอย่างที่ดี อันเป็นศูนย์รวมจิตใจ
ของประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า ดังปรากฏในกลอนลำ
ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และความกล้าหาญเสียสละ

6. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันการปกครอง

กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา
ได้ส่งเสริมสถาบันการปกครอง โดยนำเสนอความถูกต้อง
ดีงามในการปกครอง ของผู้นำตั้งแต่ชั้นสูงจนถึงชั้นล่าง
เพื่อให้รู้สำนึกในหน้าที่ของตนที่รับผิดชอบอยู่ ทำให้ผู้นำ
มีความประพฤติตนที่ถูกต้องตามคลองธรรม ผู้ใหญ่
ไม่ข่มเหงรังแกผู้น้อย ปฏิบัติหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต
ดังปรากฏในกลอนลำเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

7. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันการศึกษา

กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาได้
ส่งเสริมสถาบันการศึกษา โดยได้ประพันธ์กลอนลำที่
รณรงค์ เรื่อง การศึกษา ทำให้ผู้รับฟังรับชมมองเห็นคุณค่า
ของการศึกษา เพราะการศึกษาถือเป็นเรื่องสำคัญ
สามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้มีคุณภาพ ทำให้ประชาชน
ตระหนักถึงการแสวงหาความรู้ และเป็นการสร้าง
บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ดังปรากฏในกลอนลำ
รณรงค์เกี่ยวกับการศึกษา

8. คุณค่าและประโยชน์ต่อสถาบันครอบครัว

กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาได้ส่งเสริม
สถาบันครอบครัว โดยการเล่าเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมจาตริ
ประเพณี ที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ และการปฏิบัติตน
ของลูกหลานคนหนุ่มสาว ให้มีความประพฤติที่ดีงาม
ไม่ให้เกิดการทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่งามทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ใน
ความดี และไม่ให้อับอาย ดังปรากฏในกลอนลำล่อง

เดือนผู้สาว กลอนสั่งสอนหนุ่มสาว เป็นต้น อันเป็นผลมาจาก ชาติ, ภูมิลำเนา, สันตผล, และหัตถ์สรวล ทำให้ครอบครัวมีความประพฤติตามดั่งงาม มีน้ำใจต่อกัน ดังปรากฏในกลอนลำฮืดคอง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ สำหรับสุนทรียศาสตร์โดยทั่วไป และศาสตร์อื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสุนทรียศาสตร์ เช่น ปรัชญาศิลปะพื้นบ้าน การวิจารณ์ศิลปะ หรือในการละคร เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังสามารถนำไปเป็นประโยชน์กับชีวิตประจำวันอีกด้วยจากผลการวิจัยผู้วิจัยขอเสนอแนะดังนี้

1. ประสบการณ์สุนทรียะ เป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่าประสบการณ์หนึ่ง เพราะผลที่ได้จากประสบการณ์ที่ปรากฏในกลอนลำ คือความรู้ความพึงพอใจพร้อมทั้งแนวความคิดและแนวทางปฏิบัติที่ดี ประโยชน์และข้อคิดที่ดีต่าง ๆ คนรุ่นหนุ่มสาวควรนำประสบการณ์สุนทรียะนี้ไปพัฒนาจิตใจ หรือใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์
2. เพื่อให้เกิดประสบการณ์สุนทรียะที่เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ ควรแนะนำส่งเสริมให้คนในชาติได้รู้จักสร้างเสริมประสบการณ์ โดยการเรียนรู้สาระในกลอนลำเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงกับการดำรงชีวิต
3. ควรใช้ภาวะสุนทรียะให้เป็นประโยชน์ตามลักษณะที่เป็นธรรมชาติของมัน เช่น ใช้ความงามเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา ใช้ภาวะสุนทรียะความน่าเกลียดเพื่อให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป ใช้ภาวะสุนทรียะขบขันเพื่อลดความตึงเครียด ใช้ภาวะสุนทรียะโคกนาฏกรรมเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจ รวมทั้งภาวะสุนทรียะอื่น ๆ ตามความเหมาะสมถูกต้อง และสามารถเป็นประโยชน์ที่ดั่งงามได้
4. เนื่องจากภาวะสุนทรียะความงดงามมีลักษณะที่ดึงดูดใจคนให้พึงพอใจได้ง่ายกว่าภาวะสุนทรียะที่เป็นความน่าเกลียด จึงควรส่งเสริมให้คนทั่วไปได้รู้จักความงามที่เป็นความดี ปัญหาของสังคมที่กำลังประสบอยู่ก็อาจจะลดลงได้

5. ควรนำทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลาไปเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป เพื่อประโยชน์ต่อชีวิต ทั้งในด้านศีลธรรม วัฒนธรรม ประเพณี

ข้อวิจารณ์

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ตรวจสอบเนื้อหาหมอลำลำทั้งหมดที่มีอยู่ของหมอลำเคน ดาเหลา ซึ่งโดยรวมแล้วเราสามารถมองได้สองด้านด้วยกัน ได้แก่ด้านที่ก่อให้เกิดประโยชน์และความดี ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นด้านที่อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องของการเข้าใจความหมายและภาษา และส่งผลไปสู่พฤติกรรมที่ตามมาทั้งในด้านบวกและลบ

ลักษณะที่ดี

หมอลำเคน ดาเหลา เป็นผู้คอยถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ โดยอาศัยหลักธรรมคำสอนจากพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ซึ่งหลักธรรมดังกล่าว สามารถเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้รับฟังรับชมได้ เช่น การรักษาศีล การทำความดี การประพฤติปฏิบัติตามฮืดคอง ประเพณี นอกเหนือจากนั้นยังเป็นผู้มีส่วนช่วยพัฒนาสังคมไม่ว่าจะเป็นสถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์รวมทั้งสถาบันอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้คนสามารถเป็นเจ้าของความงามได้โดยการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ดีในกลอนลำควรค่าแก่การยกย่องเชิดชูคุณงามความดี

ลักษณะที่อาจเกิดการเลียนแบบที่ไม่เหมาะสม

ศิลปะการแสดงทั้งหลาย เช่น ละคร วรรณกรรม นวนิยาย ล้วนเป็นสื่อที่สามารถทำให้พฤติกรรมมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ จึงควรมีผู้คอยแนะนำเพื่อความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องสำหรับผู้สดับรับชมที่เป็นเด็กหรือบุคคลทั่วไป หมอลำกลอนได้มีการนำเอาคำสองแง่สองง่ามาแสดง เพียงเพื่อความขบขันเท่านั้น จึงต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพราะอาจทำให้ลอกเลียนแบบภาษาที่หยาบโลนได้ จึงควรมีผู้คอยแนะนำเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องเพื่อป้องกันการเลียนแบบในพฤติกรรมไม่เหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา ศรีธรรมมา. (2534). **วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณกรรมของเพลงหมอลำในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2522-2531)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กิริติ บุญเจือ. (2522). **ปรัชญาศิลปะ**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. **วารสารภาษาไทย, 1(1)**, 1-12.
- จรูญ โกมูทรัตนาภนท. (2547). **สุนทรียศาสตร์ กรีก-ยุคฟื้นฟู**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2551). **สุนทรียศาสตร์ ปัญหาเบื้องต้นในปรัชญาศิลปะและความงาม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรังสิต.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2552). **หมอลำกลอน**. ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ - ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์. เทพพร มิ่งธานีและคณะ. **[ม.ป.ป]. ปรัชญาขั้นแนะนำ (Introduction to Philosophy)**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- พ่วง มีนอก. (2536). **สุนทรียศาสตร์ Aesthetics: A Theory of Beauty**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: มหাজุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พิมพ์ รัตนคุณสาสน์. (2527). **ลักษณะคำประพันธ์บทกลอนภาษาไทยอีสาน**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ไพฑูริย์ พัฒนาใหญ่ยิ่ง. (2541). **สุนทรียศาสตร์: แนวความคิด ทฤษฎีและการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: เสมาธรรม.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. (2504). **พระคัมภีร์สุไพธาลังการ**. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์.
- อุตม บัวศรี. (2528). **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น: ภาควิชามนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- โอสถ บุตรमारศรี. (2538). **ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.